

DE OFFICIER

ROBERT HARRIS BIJ UITGEVERIJ CARGO

Vaderland
Pompeii
Imperium
Geest
Lustrum
De angst-index
Dictator

Robert Harris

De officier

VERTAALD DOOR
PAUL WITTE

2016
AMSTERDAM

Cargo is een imprint van Uitgeverij De Bezige Bij, Amsterdam | Antwerpen

Copyright © 2013 Robert Harris

Copyright Nederlandse vertaling © 2014 Paul Witte

Eerste druk april 2014

Veertiende druk augustus 2016

Oorspronkelijke titel *An Officer and a Spy*

Oorspronkelijke uitgever Hutchinson, Londen

Omslagontwerp Studio Jan de Boer

Omslagbeeld © Ullstein Bild – Imagno/vhs-Archiv/

Öst. Volkshochschularchiv

Foto auteur Peter von Felbert

Vormgeving binnenwerk Perfect Service, Schoonhoven

Druk Koninklijke Wöhrmann, Zutphen

ISBN 978 90 234 9164 4

NUR 305

uitgeverijcargo.nl

Voor Gill

Opmerking van de auteur

Dit boek is het in een romanvorm gegoten relaas van het waargebeurde verhaal van de Dreyfus-affaire, misschien wel het grootste politieke schandaal en de beroemdste gerechtelijke dwaling uit de geschiedenis, die in de jaren negentig van de negentiende eeuw Frankrijk en uiteindelijk ook de rest van de wereld in haar greep hield. De affaire begon nog geen vijftwintig jaar nadat de Duitsers in de oorlog van 1870-1871 Frankrijk onder de voet hadden gelopen en de Elzas en Lotharingen hadden bezet – de aardverschuiving binnen de Europese machtsverhoudingen die de Eerste en Tweede Wereldoorlog tot gevolg zou hebben.

Geen van de personages in dit boek is volledig aan mijn fantasie ontsproten, zelfs de onbelangrijkste niet, en vrijwel alle gebeurtenissen hebben zich op enigerlei wijze ook in de werkelijkheid voorgedaan.

Maar vanzelfsprekend heb ik de geschiedenis, om haar in een roman te kunnen vatten, wel moeten simplificeren, heb ik sommige personages helemaal weg moeten laten, heb ik moeten dramatiseren en heb ik allerlei persoonlijke details moeten verzinnen. In het bijzonder heeft Georges Picquart nooit een geheim verslag van de Dreyfus-affaire geschreven en het dus ook nooit in een kluis in Genève gelegd met de opdracht het tot honderd jaar na zijn dood gesloten te laten.

Maar in de beleving van een romanschrijver kan dat anders zijn.

Robert Harris

Quatorze Juillet, 2013

DRAMATIS PERSONAE

DE FAMILIE DREYFUS

Alfred Dreyfus
Lucie Dreyfus, *vrouw*
Mathieu Dreyfus, *broer*
Pierre en Jeanne Dreyfus, *kinderen*

HET LEGER

Generaal Auguste Mercier, *minister van Oorlog van 1893 tot 1895*
Generaal Jean-Baptiste Billot, *minister van Oorlog van 1896 tot 1898*
Generaal Raoul le Mouton de Boisdeffre, *hoofd van de generale staf*
Generaal Charles-Arthur Gonse, *hoofd van het Tweede Departement*
(de geheime dienst)
Generaal Georges-Gabriel de Pellieux, *commandant van het*
departement van de Seine
Kolonel Armand du Paty de Clam
Kolonel Foucault, *militair attaché in Berlijn*
Majoor Charles Ferdinand Walsin Esterhazy, *Vierenzeventigste*
Regiment der Infanterie

DE AFDELING STATISTIEK

Kolonel Jean Sandherr, *hoofd van 1887 tot 1895*
Kolonel Georges Picquart, *hoofd van 1895 tot 1897*
Majoor Hubert-Joseph Henry
Kapitein Jules-Maximilien Lauth
Kapitein Junck
Kapitein Valdant
Félix Gribelin, *archivaris*
Madame Marie Bastian, *agent*

LA SÛRETÉ (de recherche)
François Guénée
Jean-Alfred Desvernine
Louis Tomps

HANDSCHRIFTDESKUNDIGE
Alphonse Bertillon

DE JURISTEN
Louis Leblois, *vriend en advocaat van Picquart*
Fernand Labori, *advocaat van Zola, Picquart en Alfred Dreyfus*
Edgar Demange, *advocaat van Alfred Dreyfus*
Paul Bertulus, *onderzoeksrechter*

DE KRING RONDON GEORGES PICQUART
Pauline Monnier
Blanche de Comminges en haar familie
Louis en Martha Leblois, *vrienden uit de Elzas*
Edmond en Jeanne Gast, *neef en diens vrouw*
Anna en Jules Gay, *zus en zwager*
Germain Ducasse, *vriend en protegé*
Majoor Albert Curé, *oude legervriend*

DE DIPLOMATEN
Kolonel Maximilian von Schwartzkoppen, *Duits militair attaché*
Majoor Alessandro Panizzardi, *Italiaans militair attaché*

DE 'DREYFUSARDS'
Émile Zola
Georges Clemenceau, *politicus en hoofdredacteur*
Albert Clemenceau, *jurist*
Auguste Scheurer-Kestner, *vicevoorzitter van de Franse Senaat*
Jean Jaurès, *leider van de Franse socialisten*
Joseph Reinach, *politicus en schrijver*
Arthur Ranc, *politicus*
Bernard Lazare, *schrijver*

DEEL I

‘Majoor Picquart voor de minister van Oorlog...’

De schildwacht op de rue Saint-Dominique stapt uit zijn wachthuisje om het hek te openen en ik ren in een sneeuwvlaag over de winderige binnenplaats naar de warme lobby van hôtel de Brienne, waar een ge-soigneerde jonge kapitein van de Republikeinse Garde opstaat en salu-eert. Ik herhaal, met meer klem: ‘Majoor Picquart voor de minister van Oorlog...!’

We marcheren, met de kapitein voorop, in de pas over de zwart-witte marmeren vloer van de officiële ambtswoning van de minister, de wenteltrap op, langs de zilverkleurige harnassen uit de tijd van Lodewijk xiv – de Zonnekoning – en langs dat afschuwelijke stuk keizerlijke kitsch, Davids *Napoleon trekt de Grote Sint Bernardpas over*, tot we op de eerste verdieping halt houden naast een raam dat op de tuinen uitkijkt en de kapitein mijn komst gaat aankondigen en mij even alleen laat, zodat ik iets kan aanschouwen dat even bijzonder als prachtig is: een tuin, op een winterochtend, midden in de stad, door de sneeuw het zwijgen opgelegd. Zelfs de gele verlichting van het ministerie van Oorlog die door de wazige bomen schijnt, heeft iets betoverends.

‘Generaal Mercier verwacht u, majoor.’

De werkkamer van de minister is enorm groot en heeft Frans-blauwe panelen en een dubbel balkon boven het wit geworden gazon. Twee mannen op leeftijd, in zwarte uniformen, de hoogste officieren van het ministerie van Oorlog, staan voor de open haard hun benen te warmen. Als ik binnenkom, draaien ze zich naar me om. De ene is generaal Raoul le Mouton de Boisdeffre, hoofd van de staf van het ministerie van Oorlog, specialist in alles wat Russisch is en architect van onze ontluikende alliantie met de nieuwe tsaar; hij heeft zo veel tijd aan het keizerlijke hof doorgebracht dat hij er met zijn stijve bakkebaarden zelf als een Russische graaf begint uit te zien. De andere, die met zijn zestig jaren iets ouder is, is zijn meerdere: de minister van Oorlog in eigen persoon, Auguste Mercier.

Ik marcheer naar het midden van het tapijt en salueer.

Mercier heeft een merkwaardig gerimpeld, bewegingsloos gezicht, als een leren masker. Af en toe heb ik het bizarre gevoel dat er een andere man dan hijzelf door die nauwe oogspleetjes naar me kijkt. Hij zegt met zijn zachte stem: ‘Majoor Picquart – dat heeft niet lang geduurd. Hoe laat was het gedaan?’

‘Een halfuur geleden, excellentie.’

‘Dus het is nu echt allemaal voorbij?’

Ik knik. ‘Het is allemaal voorbij.’

En zo begint het.

‘Kom bij het vuur zitten,’ beveelt de minister. Zoals altijd praat hij heel rustig. Hij gebaart naar een stoel. ‘Schuif hem dichterbij. Doet u uw jas uit. Vertel ons precies wat er is gebeurd.’

Hij zit verwachtingsvol op het puntje van zijn stoel, zijn lichaam voorovergebogen, zijn handen ineengevouwen, zijn onderarmen op zijn benen. Het protocol heeft hem belet het spektakel van die ochtend persoonlijk bij te wonen. Dat brengt hem in de positie van een impresario die zijn eigen show heeft gemist. Hij hunkert naar details, naar inzichten, observaties, indrukken.

‘Hoe was de sfeer op straat in eerste instantie?’

‘Ik zou zeggen dat de sfeer... afwachtend was.’

En ik beschrijf dat ik nog voor het krieken van de dag mijn appartement verliet en in het donker naar de École Militaire liep, en dat de straten, in het begin althans, onwerkelijk stil waren... ‘Het is zaterdag,’ onderbreekt Mercier me met een minuscuul, kil glimlachje. ‘De joodse sabbat.’

Eerlijk gezegd was ik me, toen ik in de duisternis over het trottoir van de rue Boissière en de avenue Trocadéro liep, gaan afvragen of de grote productie van de minister niet op een flop zou uitlopen, maar dat zei ik natuurlijk niet tegen hem. Ik bereikte de pont de l’Alma, en zag de schimmen van de stroom mensen op de brug over het donkere water van de Seine lopen, en op dat moment beseftte ik wat Mercier allang moet hebben geweten: dat het de mens zo eigen is de vernedering van een ander te willen zien dat hij daar altijd voldoende troost tegen de kou uit zal putten.

Ik liet me door de menigte in zuidelijke richting meevoeren, de rivier

over en de avenue Bosquet in, en de mensen liepen zo dicht opeengepakt dat ze vanaf de houten trottoirs over de straat uitzwermden. Ze deden me aan het publiek bij een race denken – er was diezelfde gedeelde verwachting, datzelfde gemeenschappelijke nastreven van een klasloos plezier. Krantenverkopers baanden zich er heen en weer lopend een weg doorheen om de morgenedities aan de man te brengen. Van de grills aan de kant van de straat steeg de geur van geroosterde kastanjes op.

Aan het einde van de avenue maakte ik mij los van de drukte; ik stak de weg over en liep naar de École, waar ik tot een jaar geleden als docent topografie heb gediend. Achter mij stroomde de menigte naar het officiële verzamelpunt op de place de Fontenoy. Het begon licht te worden. Tromgeroffel, hoefgetrappel, gevloek en bevelen, signaalhoorns en het gestamp van laarzen vulden de École. Alle negen in Parijs gelegerde regimenten van de infanterie hadden bevel gekregen twee compagnieën te sturen om de ceremonie bij te wonen; de ene een groep ervaren mannen, de andere nieuwe rekruten voor wie het stellen van dit voorbeeld, zo dacht Mercier, karaktervormend zou zijn. Terwijl ik door de chique salons naar de cour Morland liep, verzamelden zij zich met duizenden op de bevroren modder.

Ik heb nooit een openbare executie bijgewoond en de bijbehorende speciale ambiance nooit geproefd, maar ik stel me voor dat die vergelijkbaar met die van die ochtend in de École moet zijn. Een geschikter podium dan de immense cour Morland was er niet voor dit *grand spectacle*. In de verte, achter het hek, in de halve cirkel van de place de Fontenoy, deinde een prevelende zee van roze gezichten achter een rij gendarmes in zwarte uniformen. Elke vierkante centimeter was bezet. Mensen stonden op bankjes en boven op rijtuigen en zaten op takken van bomen; één man was er zelfs in geslaagd boven op het herdenkingsmonument van 1870 te klimmen.

Mercier neemt dit in zich op en vraagt me: ‘Hoeveel mensen waren er, schat u?’

‘De politieprefect verzekerde me dat het er twintigduizend waren.’

‘Echt?’ De minister lijkt minder onder de indruk dan ik had verwacht. ‘Weet je dat ik de ceremonie in eerste instantie op Longchamps had willen houden? De racebaan heeft een capaciteit van vijftigduizend man.’

De Boisdeffre zegt vleierend: 'En zo te horen zou u die ook gevuld hebben, minister.'

'Natuurlijk hadden we die gevuld. Maar het ministerie van Binnenlandse Zaken hield vol dat er een risico op verstoring van de openbare orde was. Terwijl ik zeg: hoe groter de menigte, hoe sterker de les.'

Evengoed leek twintigduizend man mij meer dan genoeg. De menigte produceerde een gedempt, maar dreigend geluid, als de ademhaling van een enorm beest dat nu koest was, maar ieder moment gevaarlijk kon worden. Iets voor achten verscheen een escorte van de cavalerie; de paarden draafden voor het publiek langs, en plotseling begon het beest zich te roeren, want tussen de ruiters werd een door vier paarden getrokken zwarte gevangeniswagen zichtbaar. Een golf van hatelijke opmerkingen zwol aan en rolde over het plein. De entourage minderde snelheid, er ging een hek open en het voertuig en zijn bewakers ratelden over de kasseien de École binnen.

Terwijl ik hem in een binnenhof zag verdwijnen zei een man die naast me stond: 'Kijk, majoor Picquart, de Romeinen wierpen de christenen voor de leeuwen, wij de Joden. Dat zal dan wel vooruitgang zijn.'

Hij droeg een zware overjas met opgeslagen kraag en een grijze das, en had zijn kepie diep over zijn ogen getrokken. Ik herkende hem eerst aan zijn stem, en daarna aan het ongecontroleerde beven van zijn lichaam.

Ik salueerde. 'Kolonel Sandherr.'

Sandherr vroeg: 'Waar gaat u de voorstelling bekijken?'

'Daar heb ik nog niet over nagedacht.'

'U bent welkom om met mij en mijn mannen mee te gaan.'

'Ik voel me vereerd. Maar ik moet eerst controleren of alles gaat zoals de minister het heeft bevolen.'

'Als u uw verplichtingen bent nagekomen, staan we daar.' Hij wees met een trillende hand naar de overkant van de cour Morland. 'U zult daar een goed zicht hebben.'

Mijn verplichtingen! Achteraf gezien vraag ik me af of hij het niet sarcastisch bedoelde. Ik liep naar het garnizoensbureau, waar kapitein Lebrun-Renault van de Republikeinse Garde de gevangene vasthield. Ik had geen enkele behoefte de veroordeelde man terug te zien. Hij was mijn student geweest, hier, in dit gebouw. Ik had hem niets te zeggen; ik voelde niets voor hem; ik wilde dat hij nooit was geboren en nu wilde

ik hem weg hebben – weg uit Parijs, weg uit Frankrijk, weg uit Europa. Een soldaat haalde Lebrun-Renault voor me. Dat bleek een grote, grofgebouwde jongeman met een rood gezicht, eerder een politieman dan een kapitein. Hij kwam naar buiten en rapporteerde: ‘De verrader is gespannen, maar kalm. Ik verwacht niet dat hij herrie gaat schoppen. De naden van zijn kleren zijn losgemaakt en zijn sabel is half ingekerfd, om er zeker van te zijn dat hij gemakkelijk breekt. Niets is aan het toeval overgelaten. Als hij probeert het volk toe te spreken, geeft generaal Darras een signaal en zet de band een wijsje in om hem het zwijgen op te leggen.’

Mercier meesmuilt: ‘En welk wijsje speelt men om iemand het zwijgen op te leggen?’

De Boisdeffre oppert: ‘Een graflied misschien, Excellentie?’

‘Die is goed,’ zegt Mercier oordeelkundig. Maar hij glimlacht niet; hij glimlacht zelden. Hij wendt zich weer tot mij. ‘Dus u heeft de gebeurtenissen verder bij Sandherr en zijn mannen gevolgd. Wat vond u van hen?’

Ik weet niet precies wat ik daarop moet antwoorden – Sandherr is tenslotte wel een kolonel – en zeg behoedzaam: ‘Een toegewijde groep patriotten, die werk van onschatbare waarde doet en daar weinig tot geen erkenning voor krijgt.’

Dat is goed geantwoord. Zo goed zelfs dat het in mijn leven van beblissend belang is geweest – en daarmee ook voor het verhaal dat ik nu vertel. Hoe dan ook, Mercier, of de man achter het masker Mercier, kijkt me onderzoekend aan als om te achterhalen of ik echt meen wat ik zeg, en knikt dan instemmend. ‘Daar heeft u gelijk in, Picquart. Frankrijk is hun veel dank verschuldigd.’

De genoemde toonbeelden – de staf van de sectie met de eufemistische naam afdeling Statistiek van het ministerie van Oorlog – waren die ochtend alle zes aanwezig geweest om naar de kroon op hun werk te kijken. Na mijn gesprek met Lebrun-Renault zocht ik hen op. Ze stonden enigszins apart in de zuidwesthoek van het exercitieterrein, in de luwte van een van de lage, omliggende gebouwen. Sandherr hield zijn handen in zijn zakken en maakte een afwezige indruk...

De minister van Oorlog wendt zich tot De Boisdeffre en onderbreekt me: ‘Herinnert u zich dat ze Jean Sandherr ooit “de knapste man in het Franse leger” noemden?’

‘Dat herinner ik me, excellentie,’ bevestigt het hoofd van de staf van het ministerie van Oorlog. ‘Maar je kunt het je bijna niet meer voorstellen. De arme kerel.’

Aan de ene kant van Sandherr stond zijn plaatsvervanger, een gezette alcoholist met een baksteenkleurig gezicht, die regelmatig uit zijn staalgrijze heupflacon nipte; aan de andere kant stond het enige staflid dat ik van gezicht kende – de forse Joseph Henry, die me op de schouder sloeg en bulderde dat hij hoopte dat ik in mijn verslag aan de minister zijn naam zou noemen. De twee lagere officieren van de afdeling, beiden kapitein, maakten vergeleken met hem een nogal kleurloze indruk. Er was ook een burger, een knokige klerk die eruitzag alsof hij weinig in de frisse lucht kwam en een toneelkijker in zijn hand hield. Ze maakten plaats voor me, en de alcoholist bood me een teug van zijn goedkope cognac aan. Niet lang daarna voegden zich nog twee buitenstaanders bij ons: een vlotte functionaris van het ministerie van Buitenlandse Zaken, en die vervelende stomkop van een kolonel Du Paty de Clam van het ministerie van Oorlog, wiens monocle in het ochtendlicht flikkerde als ware het een lege oogkas.

Inmiddels was het bijna zover, en je voelde dat de spanning onder de sinistere, bleke hemel opliep. Er waren tegen de vierduizend soldaten voor de parade opgetrommeld, maar zij maakten geen enkel geluid. Ook de menigte hield zich muisstil; alleen aan de rand van de cour Morland, waar enkele genodigden zich verontschuldigend als laatkomers op een begrafenis naar hun plaatsen lieten leiden, bewoog iets. Een kleine, slanke vrouw met een witte bontmuts en mof en een uitbundige blauwe paraplu, die werd geëscorteerd door een lange luitenant van de dragons, werd herkend door toeschouwers die vlak achter het hek stonden, en er zweefde een licht applausje over de bevroren modder, doorspekt met ‘Hoera!’ en ‘Bravo!’

Sandherr keek op en gromde: ‘Wie is dat in godsnaam?’

Een van de kapiteins pakte de toneelkijker van de klerk en richtte hem op de dame in het bont, die nu met gracieuze erkentelijkheid naar het publiek knikte en met haar paraplu draaide.

‘Wel alle Jezus, als dat die hemelse Sarah niet is!’ Hij stelde de toneelkijker een beetje bij. ‘En Rochebouet van het Achtentwintigste begeleidt haar, de mazzelkont!’

Mercier leunt achterover en strijkt met zijn hand over zijn witte snor.

Sarah Bernhardt, in zijn productie! Dit is precies wat hij van me wil horen: dat artistieke, de roddels. Maar hij doet alsof het hem niet aanstaat. 'Ik zou weleens willen weten wie die actrice heeft uitgenodigd...'

Om tien voor negen reed de commandant van de parade, generaal Darras, over de geplaveide weg in het midden van het exercitieterrein naar voren. Hij bracht zijn rijdier tot stilstand – het snoof, trok het hoofd omlaag, keek naar de enorme menigte, draaide onrustig rond, trapte een keer op de harde grond en bleef toen staan.

Om negen uur begon de klok te slaan, en er klonk een luid bevel: 'Compagnieën! Geef acht!' Met één donderende dreun sloegen de laarzen van vierduizend manschappen tegen elkaar. Op hetzelfde moment verscheen in de verre hoek van het exercitieterrein een groep van vijf personen die de generaal naderden. Toen ze dichterbij kwamen, bleken de kleine, moeilijk te onderscheiden figuren een escorte van vier kanonniers, die de veroordeelde man omringden. Ze naderden met flinke pas, zo perfect getimed dat hun rechtervoet bij iedere klokslag vijf passen had gedaan; de gevangene struikelde één keer, maar herstelde zich direct. Toen de echo van de laatste klokslag wegstierf, stopten en salueerden ze. De kanonniers maakten rechtsomkeert en marcheerden weg; de veroordeelde bleef in zijn eentje tegenover de generaal achter.

De trommels roffelden. De hoorn klonk. Een kleine officier kwam naar voren, een vel papier hoog voor zijn gezicht, als een heraut in een toneelstuk. De proclamatie wapperde in de ijzige wind, maar zijn stem was voor zo'n kleine man verrassend krachtig.

'In naam van het Franse volk,' droeg hij monotoon voor, 'is de eerste permanente krijgsraad van het militaire bewind van Parijs, na be raad achter gesloten deuren, tot een vonnis gekomen. De leden van de krijgsraad is de volgende vraag voorgelegd: is Alfred Dreyfus, kapitein van het Veertiende Regiment der Infanterie, gediplomeerd officier en aspirant van de generale legerstaf, schuldig aan het in 1894 aan buitenlandse mogendheden of hun spionnen in Parijs leveren van een aantal geheime of vertrouwelijke documenten met betrekking tot de landsverdediging?'

De raad oordeelde unaniem. "Ja, de verdachte is schuldig."

De krijgsraad heeft Alfred Dreyfus unaniem veroordeeld tot levenslange verbanning naar een versterkt eiland, heeft besloten dat kapitein Alfred Dreyfus is ontslagen uit de militaire dienst en heeft bevolen dat

zijn militaire degradatie ten overstaan van de eerste militaire parade van het Parijse garnizoen plaatsheeft.’

Hij stapte naar achteren. Generaal Darras verrees in zijn stijgbeugels en trok zijn sabel. Dreyfus moest zijn hals uitstrekken om naar hem op te kunnen kijken. Zijn pince-nez was hem afgenomen. Hij droeg een bril zonder montuur.

‘Alfred Dreyfus, u bent het niet waard wapens te dragen. Wij degraderen u in naam van het Franse volk!’

‘En op dat moment,’ vertel ik Mercier, ‘sprak de gevangene voor de eerste keer.’

Mercier schiet verrast achteruit. ‘Heeft hij gesproken?’

‘Ja.’ Ik haal mijn notitieboekje uit mijn broekzak. ‘Hij hief beide armen boven zijn hoofd en riep...’ en hier kijk ik in mijn boekje om me ervan te vergewissen dat ik het goed zeg: “Soldaten, ze degraderen een onschuldige... Soldaten, ze bezoedelen de naam van een onschuldige... Lang leve Frankrijk! Lange leve het leger!” Ik lees het rechttoe rechtaan voor, zonder emotie, wat juist is, want zo werd het ook uitgesproken. Het enige verschil is dat Dreyfus, als Jood uit Mulhouse, zijn woorden kruigde met een licht Duits accent.

De minister fronst zijn wenkbrauwen. ‘Hoe heeft dit kunnen gebeuren? Ik dacht dat u zei dat ze een mars zouden spelen als de gevangene het woord nam?’

‘Generaal Darras was van mening dat een paar kreten van protest geen toespraak was, en dat muziek de ernst van het evenement zou verstoren.’

‘En kwam er een reactie van het publiek?’

‘Ja.’ Ik keek weer naar mijn aantekeningen. ‘Ze begonnen te scanderen: “Dood... dood... dood...”’

Toen het scanderen begon, keken we naar de relingen. Sandherr zei: ‘Ze moeten verdergaan, anders loopt het uit de hand.’

Ik vroeg of ik de toneelkijker mocht lenen. Ik bracht hem naar mijn ogen, stelde hem scherp en zag dat een reus van een man, een sergeant-majoor van de Republikeinse Garde, zijn handen op Dreyfus legde. Hij rukte met een paar krachtige bewegingen de epauletten van Dreyfus’ schouders en trok de knopen van zijn uniformjasje en de gouden tressen van zijn mouwen; daarna knielde hij en scheurde de rode strepen van zijn broek. Ik concentreerde me op Dreyfus’ gezicht. Dat

drukte niets uit; hij staarde, terwijl er aan hem werd getrokken, voor zich uit en onderging de vernederingen als een kind wiens kleren door een geïrriteerde ouder worden gefatsoeneerd. Ten slotte trok de sergeant-majoor Dreyfus' sabel uit zijn schede, zette de punt in de modder en brak het blad met een kniestoot. Hij smeedt de twee helften op het hoopje fournituren aan Dreyfus' voeten, deed twee vinnige stappen naar achteren, draaide zijn hoofd naar de generaal en salueerde, terwijl Dreyfus zijn neergeslagen blik op de afgerukte symbolen van zijn eer gericht hield.

Sandherr zei ongeduldig: 'Vooruit, Picquart – jij hebt de toneelkijker. Vertel ons hoe hij eruit ziet.'

'Hij ziet eruit,' antwoordde ik, terwijl ik de toneelkijker aan de klerk teruggaf, 'als een Joodse kleermaker die berekent wat de kosten zijn van al die gouden tressen die verspild worden. Als hij een centimeter om zijn nek had gehad, zou hij in een naaiatelier in de rue Auber hebben kunnen zitten.'

'Die is goed,' zei Sandherr. 'Heel geestig.'

'Heel goed,' eechoot Mercier terwijl hij zijn ogen sluit. 'Ik zie hem zo voor me.'

Dreyfus riep opnieuw: 'Lang leve Frankrijk! Ik zweer dat ik onschuldig ben!'

Toen begon hij aan een lange mars, onder escorte, langs alle vier de zijden van de cour Morland, in zijn kapotgescheurde uniform, langs elk detachement, opdat de soldaten zich voor altijd zouden herinneren hoe het leger met verraders omgaat. Zo nu en dan riep hij: 'Ik ben onschuldig!' wat schimpscheuten en kreten als 'Judas!' en 'Joodse verrader!' aan het publiek ontlokte. Het leek allemaal eindeloos lang te duren, maar ik zag op mijn horloge dat het niet meer dan zeven minuten in beslag nam.

Toen Dreyfus langs de plek liep waar wij stonden, zei de man van het ministerie van Buitenlandse Zaken, die aan de beurt was om de toneelkijker te dragen, met futloze stem: 'Ik begrijp niet dat die kerel zich aan zo'n vernedering laat onderwerpen en tegelijkertijd volhoudt dat hij onschuldig is. Als hij echt onschuldig was, zou hij zich toch zeker verzetten, in plaats van zich zo gedwee rond te laten leiden? Of ligt dat in zijn Joodse aard, denken jullie?'

'Natuurlijk is dat zijn Joodse aard!' antwoordde Sandherr. 'Het is een

ras dat geen enkel gevoel voor patriottisme, eergevoel of trots heeft. Ze hebben nooit anders gedaan dan het verraden van de mensen met wie ze samenleven – te beginnen met Jezus Christus.’

Toen Dreyfus ons passeerde, draaide Sandherr hem, om zijn minachting te demonstreren, de rug toe. Maar ik kon mijn ogen niet van hem afhouden. Of het kwam doordat hij de afgelopen drie maanden in de gevangenis had gezeten of doordat het vanmorgen bitterkoud was, zijn gezicht was grijswit en gezwollen, als een made. Zijn zwarte, knopenloze uniformjasje hing open, zodat zijn witte overhemd zichtbaar was. Zijn dunne, grijze haar stak in plukjes omhoog, en er glansde iets in. Hij marcheerde met zijn bewakers voorbij zonder zijn pas te vertragen, maar hij keek wel in onze richting, en zijn blik kruiste kort de mijne: ik keek recht in zijn ziel, ik zag de dierlijke angst, de wanhopige mentale strijd om zich niet te verliezen – toen was hij voorbij. Hij moet zich hebben afgevraagd welke rol ik in zijn ondergang heb gespeeld. Toen ik hem zag weglopen, besepte ik dat er speksel in zijn haar zat.

Hem restte nog één laatste martelgang, en ik weet wel zeker dat die voor hem de ergste was, namelijk de tocht langs het hek waarachter het volk stond. In een poging het publiek op afstand te houden had de politie de armen in elkaar gehaakt, maar toen de toeschouwers de gevangene zagen naderen, drongen ze naar voren. De politielijn dijde uit, werd weer aangespannen en barstte toen uit elkaar, waardoor een golf van demonstranten over het trottoir stroomde en zich langs het hek verspreidde. Dreyfus bleef staan, draaide zich om en keek hen aan; hij stak zijn armen omhoog en zei iets. Maar hij stond met zijn rug naar mij toegekeerd, en ik kon zijn woorden niet verstaan, alleen de steeds weer zelfde beschimpingen – ‘Judas!’ ‘Verrader!’ en ‘Dood aan de Jood!’ – die hem in het gezicht werden geslingerd.

Uiteindelijk trok zijn escorte hem weg en leidde hem naar de gevangeniswagens, die iets verderop met begeleiders te paard stond te wachten. De armen van de veroordeelde man werden achter zijn rug gebonden. Hij stapte in de wagen. De portieren werden dichtgegooid en op slot gedaan, de paarden kregen met de zweep, en het cortège schoot met een schok naar voren, het hek uit, de place de Fontenoy op. Even vroeg ik me af of het wel aan de omstuwende menigte, die de handen al naar de zijkanten van de wagen uitstrekte, zou weten te ontsnappen, maar de officieren van de cavalerie dreven hen met de platte kant van hun sabel

terug. Tweemaal hoorde ik de zweep knallen, en de koetsier riep een commando. De wagen versnelde, maakte zich los uit de opdringerige menigte, sloeg links af en verdween uit het zicht.

Even later volgde het bevel aan de parade om af te marcheren. De aarde trilde onder het stampen van de laarzen. De signaalhoorns klonken. Trommels sloegen de maat. Terwijl het begon te sneeuwen, zette de band ‘Sambre-et-Meuse’ in. Ik was enorm opgelucht. Iedereen, geloof ik. We keerden ons tot elkaar en schudden elkaar de hand. Het was alsof een gezond lichaam zich van iets vuils en besmettelijks had bevrijd en nu verder kon gaan met leven.

Daarmee is mijn verslag ten einde gekomen. De daaropvolgende stilte in de werkkamer van de minister wordt alleen door het geknetter van het haardvuur verbroken. Aan de andere kant van het raam valt weer sneeuw.

‘Het is wel spijtig,’ zegt Mercier ten slotte, ‘dat die verrader blijft leven. Ik zeg dit eerder in zijn eigen belang dan in dat van iemand anders. Wat voor leven rest hem? Het was humaner geweest om hem af te maken. Daarom wilde ik dat het Huis van Afgevaardigden de doodstraf voor verraad opnieuw zou invoeren.’

De Boisdeffre knikt ijverig. ‘U heeft uw best gedaan, Excellentie.’

Mercier staat met krakende ledematen op. Hij loopt naar een grote wereldbol, die op een sokkel naast zijn bureau staat, en vraagt me bij hem te komen. Hij zet een bril op en tuurt als een kippige godheid naar de aarde.

‘Ik moet hem ergens naartoe brengen waar hij met niemand kan praten. Ik wil niet dat hij nog meer verraderlijke boodschappen kan smokkelen. En, net zo belangrijk, ik wil niet dat iemand met hém kan communiceren.’

De minister legt een verrassend delicate hand op de noordelijke hemisfeer en geeft de wereld een zachte draai. De Atlantische Oceaan glijdt voorbij. Hij stopt de bol en wijst op een plek voor de kust van Zuid-Amerika, op zeventuizend kilometer van Parijs. Hij kijkt me aan en trekt een wenkbrauw op, als teken dat hij me uitnodigt te raden.

Ik zeg: ‘De strafkolonie in Frans-Guyana?’

‘Warm, maar dan nog beter beveiligd.’ Hij buigt zich voorover en tikt op de wereldbol. ‘Duivelseiland. Vijftien kilometer van de kust. De zee

is er vergeven van de haaien. Door de enorme golven en de sterke stroming is het zelfs voor een boot moeilijk er te komen.’

‘Ik dacht dat die plek vorig jaar was gesloten.’

‘Dat was hij ook. De laatste groep bewoners bestond uit een kolonie veroordeelde leprozen. Ik zal het Huis van Afgevaardigden om toestemming moeten vragen, maar dat zal me deze keer wel lukken. Het eiland zal speciaal voor Dreyfus worden heropend. Nou, wat denkt u ervan?’

Ik ben vooral verrast. Mercier, die met een Engelse is getrouwd, staat bekend als een republikein en vrijdenker; zo weigert hij bijvoorbeeld naar de mis te gaan – eigenschappen die ik bewonder. Maar desondanks beklijft er iets van de jezuïtische fanaticus aan hem. Duivelseiland? We staan op de drempel van de twintigste eeuw, niet die van de negentiende...

‘Nou?’ herhaalt hij. ‘Wat denkt u ervan?’

‘Is dat niet een beetje erg...’ Ik weeg mijn woorden zorgvuldig, probeer tactvol te zijn. ‘...Dumas?’

“Dumas?” Hoe bedoelt u, “Dumas?”

‘Alleen in de zin dat het klinkt als een straf uit een historische roman. Ik voel een echo van *De man in het ijzeren masker*. Komt Dreyfus niet bekend te staan als “de Man op Duivelseiland”? Dan is hij meteen de beroemdste gevangene ter wereld.’

‘Precies!’ schreeuwt Mercier, en hij slaat zich in een zeldzaam vertoon van emoties op zijn dij. ‘Dat is precies wat me eraan bevalt. Het zal tot de verbeelding van het publiek spreken.’

Ik buig voor zijn superieure politieke beoordelingsvermogen. Op hetzelfde moment vraag ik me af wat het publiek ermee te maken heeft. Pas als ik mijn jas pak en wil vertrekken, geeft hij mij een hint.

‘Dit zou weleens de laatste keer kunnen zijn dat u me in deze werkkamer ziet.’

‘Het spijt me dat te horen, generaal.’

‘U weet dat politiek me eigenlijk niet interesseert – ik ben een soldaat, geen politicus. Maar ik heb begrepen dat er onder de partijen grote ontevredenheid heerst, en de regering blijft misschien nog maar een week of twee aan. Misschien komt er zelfs een nieuwe president.’ Hij haalt zijn schouders op. ‘Hoe dan ook, het zij zo. Wij soldaten dienen daar waar we heen gestuurd worden.’ Hij schudt mijn hand. ‘Ik ben onder de indruk van de intelligentie die u tijdens deze ellendige kwestie